

Carmen- Gabriela PAMFIL **TIMOTEI CIPARIU,**
PRIMUL FILOLOG ROMÂN

1. Dacă rolul lui Timotei Cipariu la dezvoltarea studiului descriptiv al limbii române și al celui istoric a fost uneori subestimat sau chiar ignorat (cercetările sale lingvistice fiind etichetate ca vetuste ori perimate încă din momentul apariției lor), activitatea sa din domeniul filologiei (= studiul și editarea textelor vechi, în special) a beneficiat, de-a lungul vremii, de aprecierea unanimă a specialiștilor¹.

Cum se știe, T. Cipariu a fost supranumit, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *părintele filologiei române*², această formulă omagială fiind considerată adesea ca acoperitoare pentru întreaga lui activitate lingvistică. Analizând semnificația respectivei sintagme, Mioara Avram, după ce stabilește accepțiunile celor doi termeni ai sintagmei pe baza identificării realităților desemnate în cazul învățatului ardelean, conchide, pe drept cuvânt, că „prioritate absolută are T. Cipariu numai în domeniul filologiei românești propriu-zise, în sensul de «studiu al textelor»” (p. 16)³.

În calitate de filolog, eruditul transilvănean s-a preocupat de tot ce constituie obiectul de studiu al acestei discipline: a identificat cele mai reprezentative texte (tipărituri și manuscrise) vechi românești, pe care le-a supus unui examen critic complex, în urma căruia a reușit să formuleze ipoteze, de obicei plauzibile, în legătură cu datarea, locul apariției, paternitatea unora dintre ele, cu filiația textelor tipărite în momente și în regiuni diferite și să reproducă fragmente din aceste scrieri cu o acribie nemaîntâlnită până atunci; a editat și comentat inscripții, documente istorice, acte oficiale (diplome) etc., îmbinând principiile diplomatiei cu rigurozitatea filologiei.

2. Deși filologia avea o lungă tradiție în cultura europeană, la noi alcătuirea de ediții și de crestomații era la începuturi⁴.

Pe lângă meritul de a fi conservat o mare parte din tezaurul cultural, procesul de editare a textelor vechi, inițiat de Cipariu la mijlocul secolului al XIX-lea, a favorizat cercetarea în spirit științific modern a limbii române, din perspectivă

diacronică mai ales. Însăși opera lingvistică a lui T. Cipariu oferă o primă dovadă concludentă în acest sens. Numeroasele lui contribuții la emanciparea studiului limbii române (din *Principie de limbă și de scriptură*, ed. I în „Organul luminarei”, 1847-1848, ed. a II-a, Blaj, 1866, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică*, București, 1869, *Partea a II-a. Sintetică*, București, 1877 și altele) au avut ca fundament materialul factual extras din textele vechi românești, chiar de el antologate și judicios interpretate.

De altfel, pasiunea pentru studiul limbii române a izvorât – cum însuși mărturișește – din lectura, în prima tinerețe, a trei texte vechi: *Cazanția* de la Brașov, 1581, *Psaltirea româno-sârbească*, Iași, 1680, și *Parimiarul*, Iași, 1683 (A, 81), cărora li s-au adăugat ulterior multe altele, care i-au revelat frumusețea românei din perioada începuturilor literare și i-au stimulat gândurile creatoare către preocupările viitoare: „Impresiunea cea vie ce fecere aceste cărți venerabili asupra unui tânăr de 21-22 de ani fu pentru forma limbei românești ce o oserbai atunci mai întâi, atât din partea materiei lexicale, cât și a formelor gramaticale și sintactice din acele cărți. Ce? întrebai în mine-mi, bătrînii noștri nu vorbeau nece scriau românește așa cum vorbim și scriem noi astăzi ? Limba românească dar a pățit schimbări și strămutări de la 1580 sau și de la 1680 încoace până la noi ? Dar apoi, înainte de a. 1580 în sus până la venirea romanilor în Dacia nu va fi pățit încă și altele și mai multe și mai mari? Și alte întrebări mai multe, tot asemenea” (A, 81).

A urmat apoi, adesea cu uriașe sacrificii, procurarea unor tipărituri, manuscrise vechi incunabule, chiar papirusuri (AL, VI; A, 81), din care a rezultat o vastă bibliotecă personală (aproximativ 7000 de volume)⁵, conținând multe rarități și unicate bibliografice.⁶

3. Într-unul din manuscrisele cipariene, inventariat sub titlul *Însemnări despre Lepturariul lui A. Pumnul* (ms. rom. 260)⁷, (ciorna unui raport ordonat de Ministerul Instrucțiunii Publice, prin T. Maiorescu), sunt consemnate observațiile critice ale savantului blăjean în legătură cu principiile de alcătuire a primului volum din *Lepturariul* conceput, în scop didactic, de fostul său prieten, A. Pumnul, aflat acum la Cernăuți, și de colaboratorii acestuia⁸, principii contrare celor promovate de el în *Analecte*. Avea, desigur, motive întemeiate: „Autorii, făcând înnoiri în forme gramaticale și ținând mulți termeni usați numai în Bucovina și Moldova, nu ar fi spre folosul și propășirea în cultivațiunea limbei românești a sancționa cu autoritate publică o carte care cuprinde erori recunoscute limbistice și care în usul scolar ar da privilegiul a crede că acele forme rătăcite sunt bune și exemplele de stil și limbă sunt de a se socoti de muștră și model întru învățarea limbei românești” (f. 4^v). Așadar, Cipariu incrimina lipsa unor criterii științifice de editare, mai ales intervențiile în fonetica și morfologia textului, expurgarea acestuia de cuvintele slave⁹, care denaturau „adevărul formelor vechi ce se află în cărțile noastre cele bătrâne” (f. 18^r).¹⁰ Disputa continuă apoi cu N. Iliescu, elevul lui Pumnul. Acesta îi reproșă lui Cipariu, între altele, selecția neinspirată a scrierilor din *Analecte*, precum și „limba rea și stilul neromânesc” (f. 22^v) din textele antologate. (Aceasta este, probabil, singura contestare a *Analectelor* cipariene). În replică, filologul blăjean își reafirmă principiile, precizând că *analectele* din toată lumea sunt alcătuite din

scrierile reprezentative ale literaturii unui popor și că limba acestora, prin urmare, nu-i aparține lui, ci înaintașilor, pe care el îi apreciază în chip deosebit: „Pentru moldoveni, iată, într-însele [în *Analecte*] figurează Varlaam și Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Demetriu Cantemir, principele Moldovei, Eustatiu și Miron logofeții. Arată-mi vreun moldovean și alte cărți tipărite în Moldova până la a. 1700, unde se termină întâiul tom din *Analecte*, cu un stil și limbă mai românești, cu idei și sentimente mai naționale, mai morale, mai religioase” (f. 24^r).

4. Pentru studierea și editarea textelor vechi, Cipariu s-a înarmat cu solide cunoștințe de paleografie, instrument indispensabil în cercetarea filologică. Desigur, un loc important revenea alfabetului chirilic, utilizat atâtea secole în scrierile românești. Pe lângă o corectă interpretare a grafiei chirilice, Cipariu a formulat chiar unele ipoteze în legătură cu originea acestuia. Astfel, împotriva opiniei curente, conform căreia alfabetul chirilic ar fi creația lui Chiril și Metodiu în secolul al IX-lea, lingvistul ardelean, împreună cu alți cercetători, consideră că „acești apostoli nu au inventat oarecare formă nouă de litere, ci numai au acomodat forma literelor grecești ce era usitată pre atunci... și au adaus cele ce-i lipseau pentru graiul bulgaro-sârbesc” [= glagoliticul] (P, 355). Adoptarea alfabetului chirilic de către români a avut loc „mai ales după înființarea imperiului româno-bulgar, cu finea seclului al XII-lea”, când a fost introdusă „nu numai scrierea, ci și limba slovenească în beserecă și în divan” (P, 356). Așadar, Cipariu a intuit că românii au preluat alfabetul chirilic de la bulgari, nu de la sârbi, ucraineni sau ruși, cum se presupunea în epocă.¹¹

Cipariu socotea că „slovenic e acel alfabet numai în cât pentru literele adause (г, ж, ц, ч, ш, щ, ъ, ѣ, ѧ), iar în cât pentru celelalte e grecesc” (ms. rom. 347, f. 23^v). Acest alfabet a suferit însă unele modificări și înnoiri chiar din partea românilor, astfel că unii învățați ajunseseră să considere că „alfabetul acesta nu e un alfabet numai pentru slavi, ci și pentru români, și fiindcă și acele puține litere adause se adauseră de oameni greci, nu slavi, așa, după us, nu după origină, acest alfabet ar veni să se numească slavo-român sau româno-slavic, iar după origină ar fi autori grecești” (f. 23^v). Fără a aduce obiecții unor asemenea opinii, Cipariu conchide: „Se poate, ci nu avem nici o urmă, nici o mărturie că și românii începuseră de îndată cu slavii bulgari a scrie românește cu acest alfabet” (f. 23^v). În același manuscris (f. 24^r-24^v), învățatul ardelean discută câteva probleme referitoare la trăsăturile grafiei chirilice din primele texte românești, anume despre valorile fonetice ale aceluiași semne chirilice la slavi și la români. „Adevărat este că unele din vocalele adause nu le pronunțăm ca slavii, nici le usuăm după metoda lor. La noi, ъ nu moaie cosunanții ca la slavi, ci ține locul lui *u* jumătățit. ѣ la noi e vocale întreagă, iar la ei uneori însemnează numai că cosunătoarea precedente e a se pronunța vârtos sau că altădată suna ca *o*. ѧ la noi era și e *o* vocale destintă de altele, iar la ei nu e decât un diftong, *ie*. Și în urmă, ж era și e *o* vocale destintă, la ei se scrie uneori în loc de *u*. Ca și la noi, fixarea sunetelor pentru ѣ și ж e numai de la începutul seclului precedente, iar până aici se auzea amestecat și mai de multe ori chiar contra de cum se usuază astăzi, de unde aflăm scris **СЖПТЖМѣНЖ** în loc de **СѣПТѣМѣНѣ**. Care ortografie unii din ai noștri nu au înțeles și de aceea începură a scrie ѣ în loc de ѣ și în loc de ж”. Despre semnele ѧ și ц, Cipariu antcipă ideea că ar fi create de români. „Se mai află la noi încă și alte două litere ce în

alfabetul slovenic nu se văd, adică: ꝛ și Ꝟ, pentru că slavii nici nu au pre acele sunete în limba lor. Aflatu-le-am pre acestea noi, și când? Adevărat că noi, însă când, nu se poate ști, ci după convicțiunea mea, numai pre timpul când începurăm a tipări cărți românești. De am avea manuscrise românești mai vechi decât de mijlocul seclului al XVI-lea, am lăsa această chestiune să o decidă aceleași manuscrise. Până atunci însă, suntem de părere că aceste două litere se formară numai pre timpul indicat și, precum ne arată forma celor de întâi cărți tipărite, ꝛ e format din Ꝟ cu carele mai totdeauna este în pronunție, căci între acestea, ꝛ se află numai întru atâta diferență de către Ꝟ, că-i e rupt capul deasupra, așa ꝛ, fără de a-i fi mai lung piciorul de mijloc decât cele de lature, iar în urmă, se prelungi acest picior și se fece ꝛ.¹² Iar cu atât pentru Ꝟ, tot forma literelor din cărțile mai vechi arată că s-a format din Ꝟ, rupându-i dintele din mijloc, care știrbitură nu numai se vede apriat în acele cărți, rămânându-i încă puținea rădăcină din dintele scos, ci și din aceea că dinții din Ꝟ sunt chiar așa de rânjiți și depărtați unul de altul, ca și în Ꝟ. Argument destul că tipografi români le-au format din Ꝟ și Ꝟ¹³.

5. Lucrarea reprezentativă pentru cercetarea filologică cipariană este, desigur, *Crestomație sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începând de la seclul XVI până la al XIX, cu Notiță literară*, Blaj, 1858. Dar pentru conturarea imaginii complete a activității marelui cărturar ardelean, trebuie adăugate la aceasta textele prezentate (și editate) în „Organul luminarei”, Blaj, 1847-1848, republicate cu adăugiri, dar și cu unele omisiuni, în *Principie de limbă și de scriptură*, în 1866, precum și cele din *Acte și fragmente...*, Blaj, 1855, din „Arhiv pentru filologie și istorie”, Blaj, 1867-1872, și chiar comentariile din *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, București, 1877.

O *Notiță literară* în care sunt oferite informații succinte despre cele mai cunoscute scrieri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, „însă și cu totul nouă de multe altele, a căror existență până acum la prea puțini a fost cunoscută” (AL, VII), precedă corpul de texte editat în *Analecte*. S-a spus că aceasta ar reprezenta o primă schiță de istorie a literaturii române¹⁴. Cipariu însuși aprecia cu modestie și luciditate că „această *Notiță* însă nu e istorie literară pentru literatura română, ci numai un pas cătră ea. Iar o *istorie literară* se poate întreprinde numai atunci când mai multe încuietori vor fi deschise înaintea mea sau a altuia în locul meu” (AL, VII).

Prima listă de texte vechi din secolele al XVI-lea și al XVII-lea apăruse în „Organul luminarei” (1847-1848). În ediția a doua a *Principiilor* (1866), Cipariu prezintă, din nou, un catalog de texte tipărite și câteva manuscrise (din secolul al XVII-lea), „cele de mai mare valoare filologică” (P, 101). Față de „Organul luminarei” (ediția I a *Principiilor*), lista prezentată acum conține unele diferențe: „monumentele aici înfirate, unele le-am câștigat numai după edițiunea I, unele însă, ce le avum pre atunci, astăzi nu le mai avem” (P, 101).¹⁵ *Analectele* sunt alcătuite pe baza unui catalog mai bogat; textele se succedă tot cronologic, pe secole, și geografic, pe cele trei provincii românești: Transilvania, România [= Țara Românească] și Moldova. După aceleași criterii sunt prezentați, în *Notița literară*, așa-numiții *scriitori*¹⁶ ai textelor, deși Cipariu constatase că „mai toate cărțile românești [din secolele al XVI-lea și al XVII-lea] fure traducțiuni de pre alte limbe” (AL, XVI).

Diaconul Coresi, descendent al unei familii grecești „de la Chio, însă nobilitată în România” (AL, XVIII; cf. OL, 304), considerat traducător și tipograf totodată, deschide seria scriitorilor transilvăneni. În legătură cu activitatea acestuia, Cipariu formulează ipoteze (unele confirmate în timp, altele eronate sau contradictorii)¹⁷ privind datarea și stabilirea locului de apariție a textelor, curentul cultural-religios care va fi favorizat anumite traduceri, influența unor scrieri coresiene asupra altor texte etc. Lui Coresi i se datorează: *Psaltirea*, Brașov, 1560 sau 1562 (AL, XVIII-XIX) („Nu o am văzut, ci se află la Iași, numai cât unii citează anul edițiunii 1560, alții 1562” AL, XIX; cf. OL, 304)¹⁸; ulterior, adaugă *Psaltirea* [slavo-română], Brașov, 1577, „sârbește și românește, de mare preț pentru filologia română” (P, 117; cf. A, 89), procurată, în 1863, prin bunăvoința lui A. Odobescu. Locul tipăririi a fost controversat, nefiind indicat în epilog. Cercetările recente acceptă Brașovul ca loc al tipăririi¹⁹. Urmează *Tetraevanghelul*, Brașov, 1580 (AL, XIX), înainte de anul 1580 (AL, 1), 1570 (P, 101). Cipariu vorbește și despre un *Tetraevanghel* din a. 1561 (S, 28), *Pravila*, Brașov, 1580²⁰ (AL, XIX), cu precizarea: „în epilogul cartei... numai întâia silabă *pra* a rămas neroasă de șoareci” (AL, XX). Mai târziu, Cipariu rectifică completarea segmentului *pra*[vila] cu lecțiunea *pra*[xiul]: „Coresi diaconul... traduce și *Praxiul*, adică *Faptele Apostolilor*” (P, 104; cf. A, 89)²¹. T. Cipariu stabilește corect legătura între acest text și *Evanghelia învățătoare sau Cazania* de la Govora, 1642. *Tâlcul evangheliilor* (sau *Cazania I*), Brașov (AL, XIX) sau Sibiu (S, 28), 1580 (AL, XIX, OL, 304), 1575 (P, 101), între 1546-1560 (S, 28). Datarea și locul apariției propuse inițial de Cipariu au făcut, în timp, obiectul unor controverse²². *Evanghelia cu tâlc sau cu învățătură* (*Omiliarul sau Cazania a II-a*), Brașov, 1580 (AL, XIX, P, 101). Încă din 1847 (OL, 130), Cipariu atribuia apariția *Omiliarului* de la Brașov, din 1580, influenței protestante (luterane) (AL, XVII-XVIII).

Un moment anterior textelor coresiene este identificat de Cipariu în *Catehismul luteran*, Sibiu (OL, 304, 308, S, 28) sau Brașov (S, 28), 1546 (în realitate 1544)²³.

În 1845, Cipariu publică în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, p. 133, o versiune a rugăciunii *Tatăl nostru*, pe baza unui manuscris presupus a fi din 1556; ulterior și-a revizuit considerația, datându-l la începutul secolului al XVII-lea (P, 103)²⁴.

Sunt oferite apoi scurte informații despre Popa Iane și Popa Mihaliu din Brașov, „colucrători” ai lui Coresi, despre Tordaș Michaliu, „lucrătoriu la versiunea *Bibliei* [*Paliei*] de Orăștie din a. 1581”, și despre „colucrătorii” acestuia, Herce Ștefan, Zaccan Efrem, Peștișel Moise și Archirie (AL, XIX). Mai târziu, avansează ipoteza că traducătorii vor fi folosit un izvor ebraic (P, 104), ipoteză infirmată ulterior.²⁵

Cum textele și „scriitorii” din secolul al XVII-lea se înmulțesc, Cipariu tratează materia, firește, pe provincii. Meritoriu rămâne (cu toate erorile strecurate) efortul cărturarului blăjean de a descoperi filiația textelor tipărite în această perioadă, pe baza analizei limbii acestora.

Textele tipărite în Transilvania între 1641-1699, în special la Belgrad [= Alba Iulia], nu sunt numeroase. *Evanghelia cu tâlc*, Bălgrad, 1641, este considerată de Cipariu ca a II-a ediție a *Tâlcului evangheliilor*: „testul e cel din Brașov, din a. 1580, ci tipăriul cu multe smintele” (AL, XXI). Constatarea este corectă. *Evanghelia românească*

cu *învățătură* (1641) este o „simplă reeditare a celei de a doua *Cazanii* coresiene”²⁶. Urmează *Catehismul calvinesc*, Belgrad, 1642 (AL, XXI), 1640 (P, 106, A, 637)²⁷, o raritate bibliografică pe vremea lui Cipariu („*Catehismul* racoțian nu se află pre aici, căci s-a ars den seculul [al] 17-lea den mandatul sinodului și al metropolitului” (A, 637), *Noul Testament*, Belgrad, 1648, *Psaltirea*, Belgrad, 1651. Mențiunea este însoțită de câteva observații pertinente, rezultate în urma analizei interne a textului: „Auctorii versiunii nu se numesc cu numele, ci după limbă versiunea se pare a fi mai vechie decât edițiunea, așa cât editorii numai o au adaptat la testul ebreu sau la vreo versiune după acest test; de aci provin și îndereptările sau espliarile de pre margine, uneori numai ortografice. Sumarele și rugăciunile sunt după forma celor de atunci, calvinești, de unde s-a zis că a[rhi]episcopul o are fi tradus cu ajutorul togaților, adecă junilor teologi calvinești din colegiul de la Belgrad” (AL, XXI-XXII). Urmează *Sicriul de aur*, Sebeș, 1683, ce „pare a fi tradus de pre carte ungurească calvinească”, *Cărare pre scurt*, Belgrad, 1685, *Ceasloveț*, Belgrad, 1686, și *Molitvenic*, Belgrad, 1689, datorate popii Ioan din Vinț, un *Chiriacodromion* Belgrad, 1699, și câteva diplome, din perioada 1653-1659, editate inițial în AF, 192, 194, 206.

În *Crestomație* sau *Analecte literare...*, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* erau considerate a fi „cea dintâi mai apriată notiță despre literatură românească întru înțeles mai strâns” (AL, XVI). Tot aici, Cipariu mărturisea că nu-i „era cunoscut dacă s-a tipărit”²⁸. Mai târziu, în urma analizei textului, Cipariu se pronunță hotărât: „Cartea principelui Neagoe Basarab cătră fiu-so Theodosiu, ce se află românește, nu poate fi decât o versiune din slovenește, făcută pre la finea seclului al XVII-lea, precum adeverește însăși forma limbei din acea carte” (S, 25).

Între „scriitorii” din România [= Țara Românească], Cipariu remarca pe Meletie Macedoneanu, „egumenul mănăstirii Govora, întâiul tipograf în România” (AL, XXII-XXIII), traducătorul *Evangheliei învățătoare sau Cazaniei* de la Govora din 1642, care va servi la realizarea *Evangheliei învățătoare*, Dealu, 1644, considerată a fi „numai compilațiune din *Cazania* de Govora... și din cea de Iași de la a. 1643, așa cât din cea dintâi a luat până la Dumineca Tomei după *Evangeliiu* (p. 1-103), iar de aci, toate, din cea de Iași, numai cât în ortografie [în care Cipariu include și fapte de limbă] multe sunt schimbate” (AL, XXVI; cf. S, 34). Seria scriitorilor munteni continuă cu Daniel Andrei Panoneanu, care „a tradus și a compilat *Pravila cea mare* de la Târgoviște, la a. 1652” (AL, XXIII), cu precizarea, rezultată în urma analizei textelor, că „*Pravilele împărătești* sunt luate din edițiunea de Iași, din a. 1646, numai cu schimbări în ortografie, ci compilatoriul, înfrînd toate alte fântâne, de aceasta a tăcut; alături *Anal[ect]*, p. 175 § 75 cu p. 223 § 103” (AL, XXVII; cf. S, 34), Theodosiu Veștemeanu, „care, deși n-a dat afară în acest seclu decât însuflețitoarea prefațiune la *Liturgia sloveno-românească* de București din a. 1680, iar cartea lui de VII taine s-a tipărit la a. 1702, totuși pre drept se numără între scriitorii seclului al XVII-lea” (AL, XXIII), Inocențiu, traducătorul părții românești a *Liturghiei* de mai sus, Iordache Cantacuzenu, traducătorul *Evangheliei românești*, tipărită la București, în 1682 (AL, XXIII).

Cipariu insistă asupra activității desfășurate în această perioadă de frații Radu și Șerban Greceanu, colaboratori la traducerea *Bibliei* de la București, 1688, și a cărții *Pravoslavnică mărturisire* de Petru Movilă, Buzău, 1691 (AL, XXIV, XXVII). În legătură cu Radu Greceanu, Cipariu făcea următoarea mențiune: „Subt numele lui se făcu cunoscut și un *Cronic al Țării Românești* de la Radu Negru până la Șerban, principele său, de la a. 1290 până la 1688, care s-a tradus nemțește de J. Filstich la a. 1727, ci nu este a lui. A lui e numai continuarea acestui cronic, de la a. 1688 până la a. 1700, sub titlul *Istoria Țării Românești*²⁹ sau mai bine *Istoria domniei principelui Constantin Brâncoveanu*, tipărită în «Magasinul istoric pentru Dacia» și aparține în *Cronicarii Țării Românești* de A. Tr. Laurian și Nic. Bălcescu, București, 1857, 8°, tom. II, p. 1-116, și tradusă tot de același Filstich nemțește, cu o continuare până la a. 1707 de pre un m[anu]script românesc, iar de aci până la moartea lui Cost. Brâncoveanu de însuși traducătoriul³⁰ (AL, XXIV-XXV).

Savantul ardelean se arăta sceptic în legătură cu veridicitatea informației lui Dogiel, din *Codicele diplomatice*, tom. I, p. 597, conform căreia, în Arhivele Poloniei s-ar afla un număr de aproximativ treizeci de documente moldovenești din secolele al XIV-lea și al XV-lea, scrise în limba română (AL, XXIX, S, 25). Presupunerea lui Cipariu față de o asemenea afirmație pare plauzibilă: „Este îndoială, oare acele scrisori fost-au scrise românește sau slovenește, ci este teamă, nu cumva editorii codicelui, văzându-le scrise cu *slove* și neștiind românește, să se fie alunecat din coniectură a spune că-s scrise în limba românească pentru că-s de la români” (AL, XXIX-XXX). Într-o notă de subsol, Cipariu aduce câteva argumente de natură filologică pentru lămurirea problemei: „Cum că în Moldova într-adevăr și înainte de conciliul de la Florența (1432) au scris cu *slove* și slovenește se află grele mărturie, și anume: 1) Diploma principelui Roman, din anul 6900, adică 1392, de care scrie Miron Costin, cum că Dositei metropolitul o a aflat la mănăstirea Pobrota și era scrisă în limba *slovenească*...; Biblia m[anuscri]să *slovenească*, ce se afla la J. Pericinolti, în Veneția, scrisă frumos de Gabriel monacul în mănăstirea Neamț, la a. 6937, adică de la Chr. 1429, sub principele Alesandru și doamna lui, Marina. De unde se cunoaște că scrisoarea și limba slovenească erau usitate în beserecele și cancelariile Moldovei încă înainte de sus-atinsul conciliu” (AL, XXX).

Din Moldova secolului al XVII-lea, Cipariu a reținut scriitori reprezentativi, dar și autori minori sau chiar copiiști: Grigore Ureche, Eustratie Logofătul, Simeon Dascălul și Misail Călugărul, Petru Danovici, Varlaam, Dosoftei, Miron și Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir și scrierile acestora. Față de *Pravila* lui Eustratie, Cipariu a manifestat un interes deosebit (vezi mai departe). De același interes au beneficiat *Cazania*, Iași, 1643, și *Răspunsurile împotriva Catehismului calvinesc*, Iași (AL, XXXVI) sau Suceava (A, 637)³¹, 1645. Deși despre cronicarii Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin³² Cipariu prezintă în *Notița literară* date bio-bibliografice esențiale, fragmente din *Letopisețele* acestora nu sunt reproduse în *Analecte*³³ alături de celelalte texte din secolul al XVII-lea, texte care ofereau, în primul rând, mostre de autentică limbă veche românească. Explicația cea mai plauzibilă pare a fi aceea invocată în alt loc, anume că „manuscrisele lor [= cronicarilor] nu sunt la îndemâna fiecăruia, pentru a se putea constata deplin de care grupă se ține forma

limbei lor, presupunând însă că copietorii lor nu și-au permis schimbări de limbă în test, ceea ce foarte des s-a tâmplat” (S, 34).

Dosoftei, „unul din cei mai zeloși scriitori moldoveni, a compus *Psaltirea în versuri*, tipărită la a. 1673, și a tradus *Acatistul*, *Trebnicul*, *Psaltirea în prosă*, *Parimiariul* etc., toate tipărite” (AL, XXXII). Câteva fragmente din opera acestuia figurează în *Analecte*. Se știe că *Psaltirea în versuri* a fost intens valorificată în *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*. În legătură cu această lucrare, câțiva ani mai târziu, Cipariu își manifesta cuvenita prețuire: „Ar fi foarte bine de s-ar tipări astă psaltire, ce a devenit foarte rară, pentru că ea este întâia poezie română și, în privința versificațiunii rămâne foarte interesante... Ar fi păcat naintea lui Dumnezeu și rușine naintea oamenilor să nu se tipărească astă carte prețioasă și cu un tipar mai frumos din zilele de astăzi și să nu o aibă fiecare român în casa sa” (A, 638). În 1858, Cipariu mărturisea că nu văzuse *Viețile sfinților*, Iași, 1683.

Lingvistul ardelean a respectat cu strictețe limba textelor vechi românești editate („forma veche ortografică o ținui pentru ca să se vadă că io nemică n-am schimbat în testul *Analectelor*”, AL, VIII), pe care le-a reprodus, firește, în alfabet chirilic, alfabet pe care, de altfel, îl utiliza și în propriile sale lucrări scrise cu litere latine, în ortografie etimologică ori de câte ori dorea să transcrie fonetic un fapt de limbă: *carti* – КАРЦИ (P, 124, G I, 19), *pasce* – ПАЩЕ (P, 127), *dracescai* – ДРЪЧЪСЪКЪИ (P, 131), *сжм* și *сжнтѣ* – lat. *sum* și *sunt* (E, 20, 149, G I, 45) etc. El a înțeles că scriindu-le cu ortografia etimologizantă „ar fi deformat până la nerecunoaștere nu numai imaginea grafică, ci chiar aspectul fonetic al cuvintelor”³⁴.

Redarea cu acribie a textelor literare vechi studiate (și editate) asigurau autenticitatea formelor, considerate originare și mai pure decât ale contemporanilor („formele gramatece și sintactece, cea mai mare parte sunt mai bune în cărțile vechi decât în cele nouă”, AL, VIII); acestea constituiau suportul faptic al doctrinei sale lingvistice prin care – cum am văzut – el propunea reintegrarea lor în limba literară modernă.

În *Analecte*, Cipariu a extras, după fiecare fragment de text editat, fapte de limbă veche (fonetice, morfo-sintactice și lexicale), în ordinea apariției în textul respectiv, adesea cu indicarea frecvenței. Astfel, din: *Tetraevanghelul* tipărit la Brașov, înainte de 1580: *aibându*, *dereptu*, *zice-veri* (bis), *de în*, *fiul* (acc. fără *pre*; bis) (AL, 2); *agru* (3), *e* („et”; 8), *vearză* („viridia, olera”), *lumiei*, *cărtulariu* (în loc de *cărturariu*) (AL,3); *să* („sî”; 8), *înțoarsetu* (perf. *ab întorsi*), *mine* (fără prep.), *ascultare* (perf. condiț.; 3) (AL, 5); *Tâlcul Evangheliilor*, Brașov, 1580: *fure* („fuerit”; bis), *seți* (ital. *siete* „sunteți”), *vrem* („vom”) (AL, 18); *derept ce* („pentru că”), *sâmbetei* (2), *venitulu* („venirea”), *va putredi* (cu *d*), *te veri scula*, *fămeaia ta* („familia tua”), *besearecă* (11) (AL, 22); *avămu a gusta de* („vom gusta din”), *optu să* („opu’st ut”, „trebuie să”; 4), *inema*, *putredeaște* (AL, 25); *spuneți-vă* („arătați-vă”, „ve exponite vos”; bis) (AL, 28); *Palia* de la Orăștie, 1581: *faptu* („factum”), *greață* („gravities”, „greutate”) (AL,62); *am vrut muri* („am fi fost murit”), *scoș* (perf. a lui *scoș*) (AL, 65); *săva* („sive”), *vinie* („vinea”; 2), *încinde* („incindere”; 2), *plinăciune* (AL, 72); *decinde* („dincolo”), *totu cineș* („fiecărele”), *au fapt* (în loc de *au făcut*) (AL,79); *stă* (imperat. pro vulgato *stăi*), *densu de noapte* (AL, 81); *Noul Testament*, Bălgrad, 1648: *ștercul* („stercus”),

vânture (pl.), cine („care”) (AL, 90); mormente (cu e), știutură (AL, 91); dediu, dedeș (AL, 93).

Asemenea fapte lingvistice, dar și multe altele, sunt invocate și în *Principie*: „Noi zicem și scriem acum în nominativul singular unele (puține) cuvinte cu formă plurală feminină: *-inte* în loc de *-ЖИТ*, precum *îmbrăcăminte*, *încălțăminte*, *rugăminte*, cari neîndoit sunt înnoiture și corupțiuni, când, din contră, cei vechi scriau și cred că și ziceau, în sing. cu *-ЖИТ*, ca și altele, iar în plurale cu *-ЖИТЕ* sau *-ЕНТЕ* sau *-ИНТЕ*” (P, 121-122): *ДМБРЪКЪМЖИТ* [*Cazania a II-a*, Brașov, 1580], *ДНКЪЦЪМЖИТ* [*Psaltirea* lui Silvestru, Alba Iulia, 1651] etc.”. Tot astfel, „genetivii sing. și nominativii plur. feminini, carii noi astăzi [î]i pronunțăm și-i declinăm cu Ъ în silaba penultimă dacă urmează *i* în ultima, la cei vechi ocur scriși cu *a*, așa cât pronunțarea cu Ъ se adeverește ca mai târzie și mai necorectă” (P, 122): *adunari* [*Palia* de la Orăștie, 1581], *afumari* [*Psaltirea* lui Coresi, Brașov, 1577] etc. Sau: formele verbale „*semu*, *seși* sau *setu*, ca ale italiilor: *siamo*, *siete*, în loc de *suntem*, *sunteți*, cari-s forme mai târzie și mai neregulate” (P, 138): *semu* [*Psaltirea* lui Coresi, Brașov, 1577], *seși* [*Cazania I*, de același, Brașov, 1575] etc.

6. Proiectul *Analectelor...*, precum indică titlul integral, a fost mai amplu decât realizarea efectivă: „În acest op prezentez o alegere din scrisorile cele mai însemnate românești, care mi-au venit în cunoștință, atât tipărite, începând de după mijlocul secolului al XVI-lea până la a. 1830, cât și manuscrise, cu slove și cu litere” (AL, VI). I s-a reproșat învățatului canonic de la Blaj că în *Analecte* a reținut „numai extracte din tipărituri, eliminând cu desăvârșire manuscrisele”, ca și faptul că „se oprește la anul 1700 cu extractele publicate”³⁵.

Dar, cum s-a putut constata, în intenția învățatului canonic de la Blaj n-au stat nici eliminarea manuscriselor și nici limitarea la anul 1700. El își propusese să adune în *Analecte* (concepute în două volume)³⁶ texte românești începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, inclusiv manuscrise. În legătură cu acestea din urmă, trebuie reținut, în primul rând, că până la acea dată nu era cunoscut nici un manuscris din secolul al XVI-lea, ci doar câteva din veacul următor: „De manuscrise nu grăim, că, nefiindu-ne cunoscute, nu putem judeca cu anumire care sunt cele mai bătrâne și din ce timp, acelor cunoscute numai după coniecture putându-le determina cam pre când s-au scris, însă nici unul nu am văzut de carele cu certitudine să putem zice că e scris înainte de cea întâi carte tipărită românește” [adică de *Catehismul* de la Sibiu, 1546 (în realitate, 1544)] (OL, 304). Când, în 1883, I. Sbiera a donat Academiei manuscrisul *Codicelui voronețean*, descoperit de Gr. Crețu, în 1871, Cipariu a acceptat solicitarea înaltului for de a edita textul, convins fiind de importanța deosebită a acestui monument de limbă veche. Însă starea precară a sănătății și vârsta înaintată l-au împiedicat să înfăptuiască acest proiect. Între manuscrisele din arhiva „I. Cipariu” se află totuși textul *Codicelui* copiat de bătrânul filolog de pe o fotocopy trimisă de Academie (ms. rom. 291).

Opera filologică cipariană, adică activitatea de studiere a textelor, nu se reduce numai la *Analecte*. În *Principie*, catalogul de texte din secolul al XVII-lea, din care Cipariu excerpta forme și cuvinte „genuine”, cuprinde și câteva manuscrise miscelane, precum și *Pravila* lui Eustratie, care beneficiază aici de o prezentare mai amplă decât

în *Analecte* (XXXI). Astfel, Cipariu constată că textul acestui manuscris, numărând 343 de file, „e după același mod cu al *Pravilei de Târgoviște* [*Pravila cea mare sau Îndreptarea legii* din 1652]..., în partea dintâi, însă mai pre larg” (P, 113), cu specificarea că „*Legile împărătești...* sunt luate din cartea de Iași, din a. 1646 [*Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*], fără a o cita” (P, 111). Mai aflăm că „*Eustratie* biv logofet, de la carele avem și *Legile împărătești*, Iași, 1646..., și cartea despre *Sacramente*, acoloși, 1645..., așa cât *Legile împărătești* împreună cu astă *Pravilă*, pre cât știm încă netipărită, fac un corp întreg de dreptul civile și canonic grec-orientale; iar cartea de *Sacramente* e numai un mic extract din astă *pravilă* beserească. Manuscrisul e scris înainte de a. 1632, și așa, mai vechi decât oricare carte tipărită în Moldova, precum se cunoaște dintr-o notă mai târzie de pre pagina din urmă a manuscrisului, în care slovenește se scrie cum că în a. 1632, sept. 23, dumenecă, se hirotoni metropolitul Moldovei Barlaam, cetindu-să *Evangelia Dumenecei întâie de la Luca*, cap. V: Stă Is. lângă Marea Genesaretului și cuvântă în acea zi învățătură *Meletiu Sirigo*, marele dascăl Critenul. Cari împrejurari, numai un contimpuraniu putându-le ști așa de amănuntul, arată că m[anuscri]sul e cu ceva încă mai vechi decât a. 1632 și poate că e chiar originalele. Ortografia [faptele de limbă] cartei încă e întru toate asemenea cu a cartilor moldovenești de pre atunci, și ales cu a celorlalte de același autoriu... Despre autoriu, vezi *Letopisețele Moldovei* (Iași, 1852, 4°, tom I, pag. XI)” (P, 113-114). Informația din urmă trebuie coroborată cu o alta, mai veche: „[*Eustratie*] se pare a fi scris și un cronic moldovenesc, care nu știm dacă mai custă sau, cel puțin, copiind *cronicul* lui Urechie a-l fi adaus cu notițe geografice și istorice, pentru care mult e defăimat de Nicolau Costin, Dem. Cantemir și alții” (AL, XXXI).³⁷ Iată, așadar, că în numai câteva rânduri, plecând de la cercetarea unui manuscris din secolul al XVII-lea (aflat în posesia sa), Cipariu reușește să contureze personalitatea lui *Eustratie* și să evidențieze importanța traducerilor sale în epocă. De altfel, în 1869³⁸, Cipariu a propus Societății Academice Române tipărirea *Pravilei* lui *Eustratie Logofătul* (*Pravila aleasă*), după manuscrisul său, aflat astăzi la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei (ms. rom. 41). Din păcate, această scriere a rămas în manuscris până în zilele noastre.

Și nu numai manuscrise de până la anul 1700 a avut în vedere T. Cipariu. În *Acte și fragmente latine românești...* a editat și adnotat documente bisericești din arhiva Episcopiei Blajului, pentru a le conserva și a le salva astfel de la pieirea de care au avut parte asemenea texte în întreaga Transilvanie. Între scrierile în limba română, reproduse cu alfabet chirilic, se numără extrase din manuscrise inedite, unele autografe (AF, 188), altele copii certe sau îndoielnice (AF, 138), sub titlurile *Din istoria părintelui Samuel Clain* (AF, 72-129), *Din istoria părintelui Petru Maior* (cu subtitlul *Partea inedită*) (AF, 129-137, 145-186; cf. P, 328), *Din Cronica românilor* de G. Șincai (AF, 192-216), precum și *Elegia* biografică a acestuia, scrisă în latină (AF, 273-277).

În „Arhiv pentru filologie și istorie”, 1867-1872, Cipariu va continua publicarea unor fragmente inedite din opera, de data aceasta lingvistică, a înaintașilor săi ardeleni, rămase în manuscris. În acest sens, el preciza în legătură cu scrierile lui Petru Maior că, „după cele publicate tot de noi în *Acte și fragmente* (p. 129-137 și 145-186), mai rămase încă unul nepublicat, ca de zece coale, cuprinzând mai multor tractate sau opure *gramatece*³⁹, parte românește, parte latinește, cari noi aici din când în când le vom publica

toate, crezând că cu aceasta vom face un ce plăcut publicului, deși unele din ideele și oserbațiunile autoriului nu-s după convicțiunile noastre, de aceea însă tot nu le vom supune la nece o critică din partea noastră” (A, 27)⁴⁰. Așa au apărut: *Despre articlii limbii românești* (A, 27-31, 297-299, 338-343), *Fragmente sintactice* (A, 31-32), *De partibus orationis* (A, 338-343), *De formatione nominum femininorum a masculinis* (A, 355-357), *De augmentanda et diminuenda significatione nominum* (A, 380-384).

Tot aici (A, 708-710, 721-724) a fost reprodus textul inedit trimis spre publicare de Al. Papiu-Ilarian, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812)⁴¹, aparținând lui Ion Budai-Deleanu⁴² și adnotat de Cipariu (A, 724-726).

În semn de pioasă aducere aminte și spre gloriificarea memoriei înaintașilor, Cipariu republică, sub titlul *Biografia lui G. Șincai, scrisă de el însuși, Elegia acestuia* (1803), însoțită, de data aceasta, de comentariul autorului, „mare parte tradus de noi și românește” (A, 247-256, 274, 290-297). Cu același scop, se publică *Documente pentru biografia lui S. Klain* (A, 675-679, 700, 715-720, 736-739), adnotate de I. M. Moldovan.

În posesia filologului ardelean se aflau și două manuscrise aparținând lui Theodor Corbea, *Psaltirea*, care „după scrisoare și legătură, precum și dintr-o notă din a. 1725, se pare a fi însuși originalele” (P,120) și *Dicționarul latin-românesc* (A, 637)⁴³, redactat în jurul anului 1700, pe care Cipariu intenționa, prin 1869, să-l publice sub auspiciile Societății Academice Române.⁴⁴ Cipariu reproduce, cu grafia chirilică a autorului, câțiva psalmi (A, 635-637), însoțind textul cu succinte comentarii.

Un alt manuscris, de data aceasta un fragment dintr-un miscelaneu descris în P, 114, așa-numita *Geografie a Ardealului*⁴⁵, intitulat *De Țara Ardealului și de ținutul ei...*, i-a reținut atenția lui Cipariu; l-a editat inițial în OL, 131-132, apoi în A, 433-436, unde îl însoțește cu note și ample comentarii de natură filologică. Din analiza textului, „se cunoaște numaidecât că scrietoriul manuscrisului nu a fost însuși compunitoriul, ci numai decopiatoriu, iar compunitoriul a tradus acest fragment sau opul întreg, de pre un originale ungurese” (A, 435). În legătură cu datarea manuscrisului, Cipariu argumentează astfel: „timpul compunerii se determinează prin datul anului 1556, înainte de care nu s-a putut face, și capătul seculului XVII, pre când Tr[ansilva]nia nu mai era sub principii acatolici. Ci această determinațiune e prea largă. Mai de aproape s-ar putea determina numai prin vreun dat mai târziu, care însă lipsește sau nu mult ne ajută. Cel mai vechi e din a. 1679, în partea m[anuscri]sului de mâna a doua..., [precum] scrie un Popa Petru, feciorul lui Șerban Stoita, că el ar fi scris această carte la a. 1679, ci scriptura [î] arată de minciună, fiind diversă de a m[anuscri]sului... Așa, nu rămâne alta decât numai limba dupre carea să putem de judeca vechimea celor mai de întâi fragmente și a fragmentului geografic. Ea este în partea principale și mai acurat scrisă, mai asemenea cu cea din cărțile mai vechie tipărite în Tr[ansilva]nia, începând de la a. 1575 până către 1650, ci neîndoit mai aproape de terminul întâi decât de al doile. Formele ca: *corună, coronat, arame, are putea, veșmente, de cinde, beserecă și besereci*; genitivi ca: *cetăției, țării, porției*; plurali ca: *locure, ținuturi, dealure și hamure*, ce ocur în testul acestui fragment, demustră ceea ce am afirmat mai sus” (A, 435-436).

7. Activitatea filologică a lui Cipariu nu se reduce la cercetarea (și editarea) unor monumente de limbă română, vechi sau mai recente. În „Arhiv pentru filologie și

istorie” precumpănesc „documente inedite sau rare ce pot să aibă vreun interes istoric” (A,12), mai ales diplome din antichitate și din Evul Mediu, descoperite pe teritoriul României și în sudul Dunării, texte redactate în română, latină sau greacă, unele traduceri din slavonă, maghiară, germană etc. Comentariile nu au în vedere decât, cu rare excepții, ca în cazul *tablelor cerate*, aspecte lingvistice; ele vizează conținutul, circumstanțele în care va fi fost emis documentul, informații privind emitentul, surse bibliografice, interpretări personale de ordin istoric și filologic (precum corectarea unor lecțiuni greșite).

Dintre relicvele antice (inscripții, diplome militare etc.), *tablele cerate*, datând din veacurile al II-lea – al IV-lea (descoperite în secolul al XVIII-lea la Roșia Abru-dului), l-au preocupat în chip deosebit pe Cipariu nu numai pentru că acestea „adeveresc existența națiunii romane pre terenul Daciei antice... în timpurile mai vechi” (A, 350), ci și pentru că atestă forme latinești populare prețioase pentru studiul limbii române. Corectarea unor lecțiuni eronate ale acestor texte, aparținând unor reputați clasiști europeni, precum Erdy, Detlefsen, Massman, Finaly, chiar Mommsen, îl recomandă pe Cipariu nu numai ca pe un excelent latinist, ci și ca specialist în descifrarea scrierii cu unciale grecești: „Transcripțiunea lui Erdy e mai smintită... Transcripțiunea lui Detlefsen e cu mult mai bună decât a lui Erdy, în unele însă tot e smintită” (A, 51). Și urmează demonstrația: „*Passima* în loc de *Passiam*, măcar că nece *Passia*[m], nece *Passima* nu-mi e cunoscută de aiurea ca nume propriu..., *Verilonis* în loc de *Verzonis*..., *p, ea* în loc de *per* întreg, *quantiper*, și *eam* în loc de *tam*, care e în loc de *tantam*, ...*Kaniuretio* în loc de *Kavioretio*, ...*ex ea* în loc de *ex eo*” etc. (A, 51; cf. G II, 305, S, 46-47).

Și alte documente antice latine și vechi romanice au prezentat pentru Cipariu interes în scopul studiului limbii române. Tipărește fragmente din *Carmen Saliare* (S, 35), *Carmen Fratrum Arvalium* (S, 35-36), din *Epitafurile Scipionilor* (S, 36); apoi, câteva *diplome militare* emise de Traian și Hadrian (S, 40-44), *inscripții creștine* (după Boldetti) (S, 47-49), *documente ravenate* (după Marini) (S, 49-50), *jurămintele regelui Ludovic al II-lea și al poporului franc* (de la Strasburg) (S, 51-52) și altele, toate însoțite de foarte interesante comentarii lingvistice și filologice.

Mai ales textele latinești editate în „Arhiv” au beneficiat de reconstituirea formei autentice, adesea denaturate ca urmare a lecțiunii greșite a unor specialiști de notorietate. Așa s-a întâmplat și cu *Diploma andreiană* din 1224, publicată „foarte de multe ori în testul originale, latin, și în versiuni, ales nemțești, de Schlözer, L. Toppeltin, I. Szegedi, G. Pray, I. Benkö, St. Katona” și „comentată de mulți în tot și în parte, așa cât ea neîndoit se poate considera ca un document de notorietate publică și comună” (A, 350). Cipariu constată erori în textul versiunilor anterioare, precum: absența cuvântului *hospites* și lecțiunea greșită a cuvântului *vocati* ca *donati* (la Toppeltin), denaturarea formei *universi*, identificarea *pecenegilor* cu *bisenii*, *terra Blacorum* sau *terra Valachorum* cu *terra Siculorum* (la Schlözer) etc. (A, 351-353). În urma analizei textului după normele diplomatiei, cu „argumente din forma din afară și din unele spresțiuni” (A, 354), Cipariu confirmă autenticitatea acestui document oficial (contestat de autoritățile maghiare), prin care sașii din Transilvania revendicau anumite drepturi.

Latinistului Cipariu i-a reținut atenția și inscripția slavonă de pe patrafirul de la Stănești, datând din secolul al XII-lea, „și mai vechi decât *Andreanul săsesc* din a. 1224”, care atestă „existența românilor pre râpele nordice ale Dunărei” (A, 309) (patrafir păstrat la mănăstirea Banja, Dalmația). În lecțiunea slaviștilor Kukulievich și Miklosich apare o greșeală esențială; inscripția este atribuită unui *Stroe Vestolmiu* (sârb de origine). Cipariu îndreaptă eroarea; este vorba de *Stroe vel stolnic* (de origine română, dintr-o mănăstire românească, Stănești) (A, 309-310). Concluziile filologului ardelean au fost confirmate de B.-P. Hasdeu⁴⁶ și de Gr. C. Tocilescu⁴⁷ și apreciate de M. Eminescu, în articolul *O mistificație arheologică*: „Ipoteza învățatului Cipariu, oricât de fundată în generalitatea sa, se întemeia pe o eroare esențială făcută în citirea inscripțiunii tocmai de cei cari nu trebuiau s-o facă, de principii slavonismului, Kukulievich și Miklosich, autorități în materie de diplomatică și paleografie slavă”⁴⁸.

Între diplomele din Evul Mediu se află și opt care se referă la împroprietăriri ale familiei Coresi (A, 102, 103, 181), pe baza cărora am văzut că Cipariu a formulat unele ipoteze în legătură cu biografia tipografului muntean.

Un alt document muntenesc, din 1520, cu conținut istoric-geografic, publicat în 1863 de G. Sion și tradus în grecește de frații Tunusli, cu omisiuni și cuvinte deformatate în ambele versiuni, este confruntat de filologul blăjean, pe două coloane, cu originalul românesc inedit, aflat în posesia sa, „prin care și lecțiunile corupte amintite... ale versiunii grecești și românești se îndreaptă, și cele genuine se restituie într-un înțelesul naturale al lor, ce în versiune lipsește” (A, 532).

Din *Geografia* lui Ptolemeu (editată la Paris, în 1867, după litofotografia unui manuscris grecesc descoperit la mănăstirea Vatopedi, de pe muntele Athos), Cipariu extrage un fragment privitor la Dacia veche, din secolul al II-lea. În textul bilingv⁴⁹, reproduș pe două coloane, sunt atestate câteva toponime dacice. Comentariile lui Cipariu vădesc, și de această dată, prudență și scrupulozitate: „Cele mai certe din cetățile amintite sunt *Sarmisegetusa* la Grădiște în Hațeg, *Apulum* la A[lba] Iulia și *Salinae* la Turda, în Tr[ansilva]nia. Celelalte încă nu sunt determinate cu toată certitudinea” (A, 769; cf. CA, 105).

Numeroase alte texte literare, științifice, istorice etc. au văzut lumina tiparului grație dăruirii și abnegației cu care părintele filologiei române le-a adunat și prezentat în scrierile sale, asigurându-le astfel dăinuirea în tezaurul nostru cultural⁵⁰.

SIGLELE OPERELOR LUI T. CIPARIU

A= „Arhiv pentru filologie și istorie”, I-XL, Blaj, 1867-1872.

AF= *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei romane, mai ales unite*, Blaj, 1855.

AL= *Crestomație sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești tipărite și manuscrise...*, Blaj, 1858.

CA= *Cuvânt la inaugurarea Asociațiunei Rom[âne] Transilv[ane]*, în IV nov. 1861, apărut în contra unei critice, Blaj, 1862.

OL = „Organul luminarei”, Blaj, 1847-1848.

P= *Principie de limbă și de scriptură*, edițiunea a II-a revăzută și înmulțită, Blaj, 1866.

PMV= *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, Blaj, 1860.

S= *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

ms. nr. = manuscrise păstrate la Arhivele statului din Cluj-Napoca.

ms. rom. = manuscrise păstrate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Cluj-Napoca.

NOTE

¹ Vezi G. Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, p. XXIV, în volumul Timotei Cipariu, *Opere*, I, Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei, 1987.

² Vezi Iosif Vulcan, *Trei zile la Blaj*, în *Schițe de călătorie*, București, 1982, p. 138.

³ *Timotei Cipariu, părintele filologiei românești*, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, IX, 1987, p. 13-18. Vezi și Al. Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, vol. I, București, 1887, p. 353, B.-P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III. *Istoria limbii române*. Partea I. *Principie de lingvistică*, București, 1881, p. IX, J. Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 203-204, N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în LR, XV, 1966, p. 532, Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, p. 21, Mircea Popa, *Timotei Cipariu, ipostazele enciclopedistului*, București, 1993, p. 166, unde Cipariu este considerat drept părintele sau creatorul, întemeietorul filologiei românești propriu-zise.

⁴ Înainte de *Analetele* lui Cipariu apăruseră ediția lui G. Săulescu a *Hronicului vechimeii a romano-moldo-vlahilor* de D. Cantemir, 1835-1836, documente istorice editate de M. Kogălniceanu, în „Arhiva românească”, 1841, cronicile muntene editate de N. Bălcescu și A. T. Laurian, în „Magazinul istoric pentru Dacia”, 1845-1847, și ediția *Letopisețelor Țării Moldovei*, îngrijită de Kogălniceanu, în 1845-1852. Niciuna dintre acestea nu atinge performanța filologică a textelor editate de Cipariu (vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 164).

⁵ Despre bibliofilia și despre biblioteca lui Cipariu, vezi Ion Breazu, *Timotei Cipariu bibliofil*, în „Transilvania”, LXXIV, (1943), nr. 9-10, p. 718, Doina Curticeanu, *Timotei Cipariu și bibliologia*, în *Biblioteca și cercetarea*, II, Cluj-Napoca, 1980 p. 10-25, Dora Daisa, *Cartea franceză a secolelor XVI – XVII în biblioteca lui Timotei Cipariu*, *ib.*, p. 254-274, Sidonia Puiu Fărcaș, *Cartea de știință în biblioteca lui Timotei Cipariu*, *ib.*, p. 166-253, Titus Furdui, *Tipăriturile românești vechi din Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj provenite din biblioteca personală a lui Timotei Cipariu*, *ib.*, p. 131-166, Zsigmond Jakó, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 310-360, Valeriu Nițu, *Contribuție la valorificarea activității de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în *Studii de istorie*, București, 1968, p. 65-93, Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988, p. 226-229.

⁶ Vezi Nicolae Comșa, *Corespondența între Ion Micu Moldovanu și Ion Bianu*, Blaj, 1943, Titus Furdui, *art. cit.*, p. 131-165.

⁷ Vezi Ioana Botezan, Liviu Botezan, *O dispută istorică între Cipariu și bucovinenii pumniști*, în „Acta Musei Napocensis”, XXI, Cluj-Napoca, 1984, p. 603-628, G. Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, p. XXV.

⁸ Vezi Ilie Rad, *Aron Pumnul (1818-1866)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 160.

⁹ În *Istoria sântă sau biblică a Testamentului Vechi și Nou*, ediția a II-a, 1859, canonicul blăjean a glosat slavonismele cu termeni latini, păstrând însă echivalentul slav. În 1870, când tipărește la Blaj *Liturghierul* cu litere latine, a introdus și el în text unele cuvinte latine în locul celor slave (vezi dr. Ioan Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905, p. 68).

¹⁰ Aceleași exigențe se impuneau și la editarea textelor populare: „Națiunea are dreptul a pretinde ca editorii să-i comunice operele cum le-au compus poeții ei, nu cum le-au schimosit unii-alții [aluzie la V. Alecsandri]. Editorii au de altminteria ocașiune destulă, în edițiunile lor, de a face atent pre public la scăderile ce se află în poesia populară preste tot sau în careva parte; însă asta se cade să o facă în disertațiuni și în note, iar nu strămătând de capul lor textul, sau schimbând cuvintele

limbei, băgând neologismi și altele ce nu se aud în gura poporului. În care parte, este a se păzi ca un principiu: ca poesia populară să rămână populară, nu literară. Iar cine vrea să compună poezie populară, are voie să compună de la sine, iar nu să corumpă cele compuse de alții” (PMV, § 71).

¹¹ Problema a fost lămurită de Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 1904, p. 11-12, Ioan Bogdan, *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 585-594. Vezi și P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 13.

¹² Opinia că Ț este o creație românească a fost susținută de majoritatea lingviștilor de până la Bărbulescu. G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 518, a dovedit că Ț „nu e altceva decât o variantă paleografică posterioară a vechiului Ț”.

¹³ Ilie Bărbulescu a precizat însă că Ț provine dintr-o modificare a lui Ț (Ț) care se nota și răsurnat (apud G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 524).

¹⁴ Vezi Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 7, Mircea Popa, *Preocupări de critică și de istorie literară la T. Cipariu*, în vol. *Biblioteca și cercetarea*, II, Cluj-Napoca, 1980, p. 28.

¹⁵ Este cunoscut faptul că în timpul Revoluției de la 1848, biblioteca lui Cipariu a suferit mari distrugerii. Vezi Szigmond Jakó, *op. cit.*, p. 337.

¹⁶ Vezi și Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *op. cit.*, p. 199.

¹⁷ Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 16.

¹⁸ Așa-numita *Psaltire Săulescu* a apărut în 1568 (vezi *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 229, Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 122).

¹⁹ *Id. ib.*, p. 127.

²⁰ Locul de apariție este acceptat, datarea rămâne controversată. Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 82.

²¹ Vezi confirmarea în I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, vol. I, București, 1903, p. 518.

²² Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 236, *Diaconul Coresi...*, p. 103-104.

²³ Vezi *Care e cartea cea mai veche românească* (OL, LIV, LV, 304, 308). Vezi și Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, nota 252.

²⁴ Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, p. 334.

²⁵ *Id. ib.*, p. 361.

²⁶ Vezi Mirela Teodorescu, *Introducere* la ediția Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, București, 1984, p. 11.

²⁷ Alexandru Mareș, *Data tipăririi Catehismului calvin: 1640 sau 1642*, în LR, XXIII, p. 541-542, demonstrează că anul apariției este 1642.

²⁸ Așadar, Cipariu nu cunoștea ediția lui Ioan Eclesiarhul, *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab vvd., către fiul său Theodosie vvd.*, Eforia școalelor, București, 1843. Această lacună în informație i-a fost imputată de A. Odobescu, în art. *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi* (vezi *Scrieri literare și istorice*, vol. I, București, 1887, p. 353-354).

²⁹ Cipariu a copiat textul acestei scrieri (ms. rom. 346). Foaia de titlu poartă mențiunea „C. Cantacuzino; copiat T. Cipariu, sec. al XIX-lea”.

³⁰ Pentru actualitatea informației, vezi *Cronicari munteni*. Texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1970, p. 6, *Cronici brâncovenești*. Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, 1988, p. 352.

³¹ Locul apariției a fost controversat până nu demult. Mirela Teodorescu, în Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, p. 22-31, indică Mănăstirea Dealu ca loc de apariție.

³² Despre Ion Neculce și *Letopisețul* său promite să trateze „în secolul al XVIII-lea” (AL, XXXIII), într-un proiectat tom al II-lea al *Analectelor*, pe care nu l-a mai realizat însă.

³³ Probabil că Cipariu socotea recenta ediție a lui Mihail Kogălniceanu, pe care o citează, ca suficientă și satisfăcătoare pentru scopul istoric-literar propus de editor.

³⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească*, p. 165.

³⁵ Vezi M. Gaster, *Chrestomație română*, Leipzig – București, 1891, vol. I, p. II. Ion Gheție, Al. Mareș, în *Introducere în filologia românească*, p. 21, deși constată faptul, foarte important, anume că filologul ardelean „a acordat atenție... și manuscriselor de tot felul”, restrâng, ca și Gaster, sfera analizei la *Analecte*, conchizând că „Cipariu n-a inclus în lucrarea sa decât tipărituri, adică, în ultimă instanță, texte bisericești traduse, ceea ce conferă creștomației sale un caracter unilateral, remarcat de cercetătorii ulteriori”.

³⁶ Reținem în sprijinul acestei afirmații declarațiile făcute de Cipariu în acest sens: 1) „cuvintele streine... le-am explicat în *Glosariul* adaus la finea cartei” (AL, VIII), glosar inexistent la sfârșitul acestui volum; 2) „Ioane Neculce... și alți anonimi..., despre carii, în secolul al XVIII-lea” (AL, XXXIII), or volumul în discuție conține numai texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea; 3) „la a. 1700, unde se termină întâiul tom din *Analecte*” (ms. rom. 260, f. 24^r); 4) lista lucrărilor întocmită de însuși T. Cipariu și publicată în A, 104, în care la *Creștomație* apare specificarea „tom I, Blaj, 1858”.

³⁷ Cercetările ulterioare au stabilit că interpolările la cronică lui Ureche nu aparțin lui Eustratie (vezi Liviu Onu, *Viața și opera lui Grigore Ureche*, în ediția Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 11).

³⁸ Vezi „Analele Societății Academice”, I, București, 1869, p. 264.

³⁹ Încă din 1866, Cipariu anunța că „alt fragment din g r a m a t e c a lui [Maior] vom să-l publicăm în foaia noastră pentru filologie și istorie” (P, 328). Vezi și OL, XXIV, p. 123.

⁴⁰ Pe alocuri, Cipariu a formulat totuși, în note, unele observații critice la textul lui Maior (A, 343).

⁴¹ Textul a fost studiat de Cipariu inițial în P, 322-325.

⁴² Vezi traducerea fragmentului în vol. Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, *Introducere și note de Ion Gheție*, București, 1970, p. 42-50.

⁴³ Editat în anii din urmă de Alin-Mihai Gherman, cu titlul *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, I, Clusium, 2001.

⁴⁴ Vezi N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în LR, XV, p. 532.

⁴⁵ Vezi Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2000, p. 123.

⁴⁶ *Limba slavică la români până la 1400*, în „Columna lui Traian”, 1870, nr. 2.

⁴⁷ *Inscripțiunea de pe patrafirul de la Stănești*, București, 1876.

⁴⁸ *Opere*, IX, București, 1980, p. 510.

⁴⁹ Cu texte paralele sunt editate și fragmentele din *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare...*, collecta auctore F. Alphonso Ciacono, (A, 89-101, 109-116, 126-141, 152-158, 177-179, 210-219, 235-239), din Herodot (A, 449-451) și Strabo (A, 490-494, 524-528, 570-571) ș.a.

⁵⁰ Vezi și Maria Ursuțiu, *Timotei Cipariu – editor de documente*, în vol. *Biblioteca și cercetarea*, II, p. 60-66.